

SÚČASNÁ KRÍZA ČESKÝCH POHREBNÝCH RITUÁLŮV A POTENCIÁLNE PRÍNOSY PRÍRODNÉHO POHREBNÍCTVA

Modern Czech funerals' crisis and potential of natural burial movement

Monika Suchánska

Ústav antropologie, Přírodovědecká fakulta,
Masarykova univerzita, Brno, Česká republika

Abstract

Czech funeral rites are currently in a deep crisis. Number of people neglecting funeral rituals is increasing. One third of all cremations in the country lacks the ceremony. This current situation is very unique in global scale, no other country has such high number of unattended funerals. This article shows that this state of Czech funerals is affected by their unsatisfying form for bereaved.

Twenty years ago, in Great Britain, there was similar problem. People started to develop a desire for different funerals and cemeteries. In that time, natural burial movement started to shape and offered an alternative to modern funerals.

Complex principles of natural burial movement have the potential to positively affect Czech funerals – they improve psychological, spiritual, cultural, physical, economical and also social aspects of funerals.

Keywords: death, ceremony, cremation, bereaved

Úvod

Tabuizácia smrti a kríza moderného pohrebniectva

Smrť, umieranie a pochovávanie v modernej spoločnosti vstupuje do záujmu vedcov až pomerne nedávno, v 60. rokoch 20. storočia (Špatenková et al., 2014). V tej dobe však už zhruba polstoročie prevládala dovedy neobvyklý prístup k posledným veciam človeka. S rýchlym rozvojom medicíny a prehlbovaním dôvery spoločnosti v jej neobmedzené možnosti započalo presúvanie umierajúcich do nemocničného prostredia. Smrť sa medikalizovala a inštitucionalizovala, v porovnaní s dovtedajšou kolektívou a verejnou povahou umierania je *prevrátená* (Ariès, 2000). Britský antropológ Gorer (1955) hovorí o výmene tabu sexu za tabu smrti. Dnešnú smrť možno nazvať i skrotenu, teda kontrolovanou inštitúciami (Přidalová, 1998). Šiklová (2013) vidí modernú smrť ako *vyhostenú*, odsunutú na okraj spoločnosti.

S tabuizáciou smrti ako takej dochádza i k premene pohrebných obradov. Zvláštnosťou posledných rozlúčení v českom prostredí je ich značné zjednodušovanie až úplná eliminácia. Dnešná podoba obradov bola výrazne ovplyvnená najprv rozvojom kremačného hnutia na začiatku 20. storočia a následne aj komunistickým režimom, ktorý presadzoval tzv. civilné obrady, ktorých podoba sa po revolúcii nijak dramaticky nepremeni. Kremácia je dnes zvolená zhruba v 80 % úmrtí, tretina z nich však prebehne bez obradu. V Prahe je bez posledného rozlúčenia spálená viac než jedna polovica zosnulých. Obrady obyčajne trvajú 20 minút a pozostávajú z poslechu reprodukovanej hudby, prípadne i prejavu profesionálneho rečníka a zúčastňuje sa ich len najbližšia rodina. Podľa Nešporovej (2013)

za privatizáciou posledných rozlúčení stojí súčasné oddeľovanie verejnej a súkromnej sféry a tento stav zodpovedá konceptu zakrývanej smrti.

Špatenková et al. (2014) pripomína, že pohreb je príliš dôležitým rituálom na to, aby bol ignorovaný. Pomáha prijať realitu straty, ktorá nastala a jeho absencia môže viesť k sociálnej izolácii pozostalých. Autorka ďalej upozorňuje na to, že dnes si pozostali nevedomujú dôležitosť posledného rozlúčenia, jeho psychologický, sociálny a kultúrny význam.

Walter (1990) zasa vidí pohreb ako znovuznázornenie smrti samotnej, pripomenutie reality úmrtia blízkej osoby (Špatenková et al., 2014). Podľa Olgy Nešporovej je posledné rozlúčenie ritualizovaným kolektívnym jednaním pozostalých, pri ktorom sa lúčia so zosnulým a za kľúčový je považovaný práve kolektívny charakter tohto jednania a účel, ktorý mu účastníci pripisujú (Nešporová, 2013). Zahraničná štúdia zameraná na spokojnosť v súvislosti s pohrebným obradom dokladá, že pocit spokojnosti u pozostalých je výrazne ovplyvnený ich vzájomnou interakciou, napríklad spoločným spomínaním či vyjadrovaním sústrasti alebo plačom (O'Rourke et al., 2011). I podľa Špatenkovej dáva pohreb zármotku sociálny význam a uznáva zmysel truchlenia (Špatenková et al., 2014).

Vysoké percento pohrebov bez obradu je podmienené mnohými faktormi, okrem iného aj rozvoľnením sociálnych väzieb, silnejúcou individualizáciou, slabším tlakom spoločnosti na zorganizovanie pohrebu či snahou eliminovať psychické zaťaženie zúčastnených (Nešporová, 2012; Šiklová, 2013).

Jedným z pripúšťaných faktorov je aj nevyhovujúca forma súčasných obradov, ktorá motivuje pozostalých k tomu, aby žiadne oficiálne rozlúčenie neusporiadali (Nešporová 2013; Špatenková et al., 2014). Práve na spokojnosť a skúsenosti so súčasnými obradmi bol zameraný výskum, z ktorého výsledkov budeme ďalej vychádzať.

S meniacimi sa preferenciami pochovávanania súvisí i vznik hnutia prírodného pohrebniectva, ktoré sa v uplynulých tridsiatich rokoch rozširuje v krajinách západnej kultúry.

Charakteristika prírodného pohrebniectva

Prírodné pohrebniectvo, ktoré vzniklo v 90. rokoch vo Veľkej Británii možno zjednodušene charakterizovať ako nový druh pohrebniectva, v ktorom sa prepája šetrnosť k prírode s citlivým prístupom k ľuďom.

Jeho vznik podnietili na jednej strane obavy z toho, že klasické cintoríny nebude ďalej možné udržiavať a na druhej strane záujem ľudí o prírodnejšie miesta posledného odpočinku. Prírodné pohrebniectvo v Británii vzniklo na základe meniacich sa vzorov, hodnôt a premieňajúceho sa prístupu k smrti (Clayden & Dixon, 2007).

Z britských ostrovov sa prírodné pohrebniectvo rozšírilo ďalej do Európy, Spojených štátov i Austrálie. Na prírodných cintorínoch, ktoré majú zväčša podobu lúky či lesa, nie sú hroby označované náhrobkami, ich funkciu preberajú stromy a iné rastliny. Mená zosnulých a letopočty môžu niesť malé cedulky keďže náhrobky nie sú súčasťou prírodných cintorínov i z toho dôvodu, aby pozostalých neprizývali k starostlivosti o hrobové miesto, k prinášaniu rôznych predmetov a k častému pohybu v okolí stromov, ktorý môže poškodiť ich korene (West, 2010). Posledné rozlúčenia vznikajú na základe potrieb a preferencií pozostalých, ktorí sú zároveň aktívni aj v prípravách obradu. Spoločenský presah prírodného pohrebniectva tvorí podpora otvoreného a zodpovedného prístupu ku smrti prostredníctvom už spomínanej aktivity v prípravách pohrebu blízkeho či plánovaním vlastného pohrebu vopred. Podľa Daviesa a Rumblovej je takýto prístup k vlastnej smrteľnosti a smrti dnes najviditeľnejším mementom mori (Davies & Rumble, 2012). Vo všeobecnejšej rovine poskytuje toto hnutie prirodzenejší pohľad na smrť v kontexte premien samotnej prírody (Špatenková et al., 2014).

V České republice vznikol prvý český prírodný cintorín, Les vzpomínek, v pražských Ďáblicích. Popol zosnulých je ukladaný v rozložiteľnej urne či vsypom priamo ku koreňom stromov a obrady posledného rozlúčenia sa odohrávajú pod ich korunami (Suchánska, 2014).

Cieľ

Cieľom tohto článku je poukázať na príčiny súčasnej krízy českých pohrebných rituálov a načrtnúť možné prínosy hnutia prírodného pohrebniectva.

Metodika

V článku sú použité dáta z dotazníkového výskumu, ktorý tvoril kvantitatívnu časť výskumu diplomovej práce *Prírodný pohrebniectví – súčasný stav a ďalší možnosti v českém prostředí* (Suchánska, 2014).

Otázky v dotazníku sa týkali jednak doterajších skúseností respondentov s klasickým pohrebniectvom a jednak ich názoru a povedomia o pohrebniectve prírodnom, ktoré bolo v úvode dotazníka krátko predstavené. Dotazník tvorilo šesť otvorených otázok a deväť otázok s výberom odpovede. Uzavreté otázky boli vyhodnocované percentuálne v programe Survio, v ktorom bol dotazník vytvorený. Odpovede respondentov z otvorených otázok dopĺňali teoretickú časť práce a týkali sa predovšetkým konkretizácie pocitov a skúseností spojených s klasickým alebo prírodným pohrebniectvom.

Na dotazník odpovedalo 138 respondentov z Českej republiky, 52 respondentov zo Slovenska. Dotazník bol šírený elektronicky, e-mailom a prostredníctvom sociálnej siete. Vek respondentov sa pohyboval v rozmedzí 15 až 66 rokov.

Odpovede respondentov z Českej a Slovenskej republiky boli vyhodnocované zvlášť. Vzhľadom na to, že tento text je zameraný na české pohrebniectvo, budú ďalej uvádzané len výsledky získané z odpovedí českých respondentov.

Výsledky

So súčasťou podobou obradov bolo spokojných 45 % opýtaných, približne rovnaký počet respondentov bol s nimi spokojný čiastočne a nespokojnosť vyjadřilo 5 % z nich. Spokojnosť sa týkala osobného prístupu zamestnancov pohrebniectiev a kvality či ceny ich služieb. V otvorených odpovediach, kde mali možnosť respondenti bližšie vysvetliť prežívanie súčasných pohrebných obradov výrazne prevažovali negatívne skúsenosti. Vlastnými slovami respondenti hodnotili prostredie súčasných obradov najčastejšie ako *chladné, neosobné, nevkusné, evokujúce minulé režim* či neposkytujúce útechu. Spôsob akým sú obrady vypravované, väčšinou s rozstupom 20–30 minút zasa respondentom pripomína *bežiaci pás*. Ďalším kritizovaným prvkom bol prejav smútočných rečníkov, ktorý vyznieva *neosobne* či *ich reč nezodpovedá situácii*.

Klasické obrady v sieňach krematórií podľa nich *rozlúčenie neul'ahčujú*, vyvolávajú pocit *odcudzenia od prirodzenej súčasnosti života* a sú *uniformné*. Za pozitívne označilo svoje pocity spájané so súčasnými obradmi 5,8 % respondentov, ako negatívne 30,4 %. Väčšina opýtaných prežívala zmiešané pocity – 52,9 %, zvyšných 10,9 % neutrálne.

V otvorených odpovediach niektorí respondenti rozlišovali medzi pocitmi spojenými s obradom v sieňach krematórií a obradom v kostole alebo na cintoríne. Obrady v kostole boli hodnotené ako *krásne, oslobodzujúce, dôstojné*. Pohreb do zeme zasa podľa respondentov *uzatvára kolobeh, je prírodzenejší a menej desivý* v porovnaní s obradom v krematóriu.

O prírodnom pohrebniectve malo povedomie 39,86 % českých respondentov a 74,64 % opýtaných si myslí, že by prírodné pohreby mali byť dostupnou alternatívou aj v Českej

republike. Pre seba či pre svojho blízkeho by si túto možnosť pohrebu zvolilo 44,2 % respondentov.

Pozitívne pocity malo s predstavou prírodného pohrebu spojených 59,42 % opýtaných, naproti tomu negatívne 1,4 %. Za zmiešané označilo svoje pocity 23,2 % respondentov, za neutrálne 15,9 %. V otvorených otázkach boli tieto pocity popisované ako *pocit pokoja a harmónie, upokojujúca myšlienka opätovného kolobehu* či viera v to, že *mŕtvy pokračuje svoju cestu ďalej*. Využívanie rozložiteľných materiálov a minimalizovanie označení miest posledného odpočinku boli hodnotené pozitívne (*kolobeh, splynutie s prírodou*), ale i negatívne (*nič tu nezostane*) a objavuje sa i potreba trvalého označenia hrobu ako *stálej spomienky*.

Diskusia

Výsledky vybraného dotazníkového výskumu podporujú teóriu, že kríza pohrebných rituálov v Českej republice je výrazne ovplyvnená i tým, že súčasná podoba pohrebných obradov pozostalým nevyhovuje. Posledné rozlúčky ešte aj dnes evokujú minulé režim, jednak architektúrou obradných siení krematórií a jednak frázovitými prejavmi profesionálnych rečníkov (Nešporová, 2013). K teórii, že súčasný sekulárny obrad nie je pre pozostalých lákavý sa prikláňa i Gajdoš (2012) vo svojej akademickej práci zameranej na rozhovory s pozostalými, ktorí si zvolili kremáciu bez obradu.

Maiello (2005) si pri svojom výskume všimol, že služby profesionálneho rečníka si v pražskom strašnickom krematóriu zvolí len 26 % pozostalých. Ďalej uvádza, že zhruba 84 % obradov v pražských krematóriách je tvorených prevažne hudobnou zložkou. Práve tá je často prvkom, ktorým sa rodina snaží obrad personalizovať a vyberá taký typ hudby, ktorý mal zosnulý v obľube. Takéto správanie pozostalých vidí ako *tendenciu osamostatniť sa voči pohrebnej inštitúcii*.

V prírodnom pohrebniectve je tiež zjavný tento protichodný pohyb, teda preberanie starostlivosti o zosnulých rodinou a širšou komunitou pozostalých. Rodina rozhodnutá postarať sa o zosnulého si tak skutočne a naplno uvedomí, že fyzický vzťah, ktorý mala s týmto človekom, sa končí (Yonder, 2012). Pasívna rola, do ktorej sú dnes pozostalí stavaní, sa i podľa odpovedí respondentov javí ako kontraproduktívna. Na jednej strane sníma z pozostalých ťarchu povinností spojených s pohrebom, na druhej strane posledné rozlúčenie odosobňuje. Taktiež podľa Nešporovej (2013) by mohlo byť na ceste k osobnejším rozlúčeniam nápomocné zapojenie blízkych. To umožňuje prispôsobiť obrad vlastným preferenciám, urobiť ho osobnejším vďaka tomu, že je vytváraný ľuďmi, ktorí zosnulého poznali. Takto personalizovaný pohreb tak môže pôsobiť v porovnaní s tým klasickým hlbšie a zmyslupľnejšie. Princíp svojpomoci však nie je viazaný len na prírodné pohrebniectvo a môže v rôznej miere obohatiť i cirkevný alebo sekulárny pohreb. Podľa Waltera (1994) je prírodné pohrebniectvo zároveň súčasťou takzvanej renesancie záujmu o smrť, teda takého prístupu k tejto téme, ktorý ju pomáha odtabuizovať a zaujať k nej otvorený a zodpovedný prístup.

V odpovediach respondentov sa často vyskytovala kritika obradných siení krematórií. Podľa Waltera (1990) tkvie nevýhoda týchto miest práve v tom, že symbolika, ktorú daný architekt pri vytváraní použije nemusí byť všeobecne zrozumiteľná. Navyše obradné siene krematórií sú spájané len s jedným aktom, aktom poslednej rozlúčky, naproti tomu v kostole prebiehajú i krsty či svadby a vytvárajú tak s pohrebmi istý kolobeh. Symbolika prírodného prostredia podľa Waltera (1990) reflektuje to, čo zúčastnení pri pohrebe na cintoríne cítia, v kontraste s architektúrou siení či kostolov, ktorá pozostalým pocity skôr diktuje.

Pohreby odohrávajúce sa v prírodnom prostredí bez náhrobkov a iných viditeľných zásahov človeka podľa Daviesa

a Rumblovej (2012) umožňujú vnímať obrazy života v prírode a jej cyklickú povahu, ktorej paralelu možno nájsť i v ľudskej existencii. Na predstavu kolobehu odkazujú v odpovediach i samotní respondenti. Práve symbolické svety, náboženské či sekulárne, ktoré sa v pohrebných rituáloch uplatňujú, dodávajú význam pre aktérov týchto obradov (Nešporová, 2013). I tento fakt mohol respondentov viesť k pozitívnejšiemu hodnoteniu obradov konaných mimo siene krematórií.

Na druhej strane, absencia náhrobkov môže evokovať pocit zakrývania smrti (Davies & Rumble, 2012) a niektorí respondenti taktiež považujú náhrobok za trvalú spomienku na zosnulého. Práve obmedzenia v tom, ako miesto posledného odpočinku označovať a upravovať môžu byť prekážkou pre voľbu prírodného cintorína. Zároveň i percento respondentov, ktorí boli spokojní so súčasným pohrebníctvom nie je zanedbateľné (45 %).

Záver

Kríza pohrebných obradov v súčasnej českej spoločnosti je formovaná mnohými faktormi. Ako ukazujú odpovede respondentov, súčasné obrady, predovšetkým v sieňach krematórií, nie sú pre mnohých ľudí funkčné. Vyvolávajú negatívne pocity a neposkytujú zúčastneným útechu. Zlé predchádzajúce skúsenosti vedú pozostalých k upúšťaniu od týchto obradov, čo prináša ďalšie komplikácie, obzvlášť v oblasti trúchlenia. Jednou z možností ďalšieho vývoja pohrebných obradov je, že sa v našom prostredí začnú rozširovať ich nové alternatívy, orientované na iné hodnoty než doposiaľ. Väčšina respondentov tohto výskumu v otázkach o prírodnom pohrebníctve prejavila svoje sympatie s týmto spôsobom pochovávaní a na jeho možnú adaptáciu v českom prostredí poukazuje i vznik prvého českého prírodného cintorína, Lesa vzpomínok v Prahe.

Hnutie prírodného pohrebníctva môže byť efektívnejšou alternatívou, teda lepšie naplňať potenciál posledného rozlúčenia, v porovnaní so súčasnými možnosťami najmä preto, že reaguje na preferencie pozostalých a podporuje ich aktívnu participáciu na prípravách obradu. Zapojením príbuzných a priateľov a spoločným spomínaním vzniká osobnejšie a zmyslupnejšie rozlúčenie. Prostredie prírodných cintorínov je nielen miestom pochovávaní, ale aj alternatívou voči obradným sieňam. Obrady posledného rozlúčenia sa tak odohrávajú v menej formálnej atmosfére, v prírodnom prostredí. Pozorovanie premien tohto prostredia v kolobehu ročných období napomáha prijatiu smrti ako prirodzenej súčasť kolobehu života. Otázkou zostáva, či absencia náhrobkov, ktoré sú výrazným mementom mori zároveň nepodporuje koncept zakrývanej smrti.

Súhrn

Súčasná podoba posledných rozlúčení mnohým pozostalým prestala vyhovovať a aj preto od nich upúšťajú. Vytvára sa tak priestor pre vznik nových alternatív pohrebných obradov, ktoré by pozostalí považovali za funkčné. Podľa viacerých odborníkov (Nešporová, 2013; Špatenková et al., 2014; Walter, 1990) môže k osobitosti obradov prispieť väčšie zapojenie komunity pozostalých do príprav obradu.

Svojpomoc je jedným z princípov prírodného pohrebníctva, ktoré sa ako nová alternatíva pochovávaní šíri v západnej kultúre. Toto hnutie zároveň vnáša do oblasti pohrebníctva prístup šetrnejší k prírode a ponúka nový pohľad na smrť, ktorá sa v kontexte prírodných premien javí ako prirodzená súčasť životného cyklu.

KLúčové slová: smrť, prírodné pohrebníctvo, pohreb bez obradu, kremácia

Literatúra

- Ariès, P. (2000). *Dějiny smrti*. Praha: Argo.
- Clayden, A., & Dixon, K. (2007). Woodland burial: Memorial arboretum versus natural native woodland? *Mortality*, 12(3).
- Davies D., & Rumble H. (2012). *Natural Burial: Traditional - Secular Spiritualities and Funeral Innovation*. Bloomsbury Academic.
- Gajdoš, A. (2012). *Spálit' a hotovo? „Pohreb bez obradu“ očami pozostalých*. Diplomová práce. Praha: Katedra sociologie, Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova.
- Gorer, G. (1955). Pornography of death. *Encounter*, 5(4), 49–52.
- Maiello, G. (2005). Současné pohřební rituály v českých zemích na příkladu krematorií v Praze-Strašnicích, Zlíně a Plzni. *Český lid*, 1, 35–47.
- Nešporová, O. (2013). *O smrti a pohřbívání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- O'Rourke et al. (2011). The good funeral: Toward an understanding of funeral participation and satisfaction. *Death Studies*, 35, 729–750.
- Přidalová, M. (2008). Proč je moderní smrt tabu? *Sociologický časopis*, 34(3), 347–361.
- Suchánska, M. (2014). *Přírodní pohřebnictví – současný stav a další možnosti v českém prostředí*. Diplomová práce. Brno: Ústav antropologie, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita.
- Šiklová, J. (2013). *Vyhoštená smrt*. Praha: Kalich.
- Špatenková et al. (2014). *O posledních věcech člověka. Vybrané kapitoly z thanatologie*. Praha: Galén.
- Walter, T. (1990). *Funerals and how to improve them*. Kent: Hodder & Stoughton.
- Walter, T. (1994). *The revival of death*. London: Routledge.
- West, K. (2010). *A Guide to Natural Burial*. London: Sweet & Maxwell.
- Yonder, C. (2012). *Participation is transformative*. Retrieved from [www.<http://www.goodfuneralguide.co.uk/2012/11/participation-is-transformative/>](http://www.goodfuneralguide.co.uk/2012/11/participation-is-transformative/)

Suchánska, M. (2016). Súčasná kríza českých pohrebných rituálov a potenciálne prínosy prírodného pohrebníctva. *Česká antropologie*, 66(1), 28–30.